

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

**на тему: «СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА
СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНИХ
СЛУЖБ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2312-сп-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньої програми «Соціальна педагогіка»
Н. В. Ларіна

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки та
спеціальної освіти _____ О. Г. Лещенко

Рецензент _____
_____

Запоріжжя

2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
« ____ » _____ 2023 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Ларіній Нелі Василівні

- 1. Тема роботи:** «Соціально-педагогічна профілактика соціального сирітства в діяльності центрів соціальних служб»
керівник роботи Лещенко О.Г. к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти
затверджена наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 року № 1504-с
- 2. Строк подання студентом роботи:** 01.12.2023 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали педагогічної практики, курсових робіт
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):** дослідити соціальне сирітство як соціально-педагогічну проблему; проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження соціально-педагогічних технологій профілактики соціального сирітства; визначити особливості функціонування сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО); розкрити сутність та зміст соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства; обґрунтувати технологію соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у центрі соціальних служб.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** таблиці – 3.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Лещенко О.Г.		
Розділ 1	Лещенко О.Г.		
Розділ 2	Лещенко О.Г.		
Висновки	Лещенко О.Г.		

7. Дата видачі завдання: _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад	виконано
2	Написання вступу	грудень	виконано
3	Робота над першим розділом	січень-квітень	виконано
4	Робота над другим розділом	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатку	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студентка Ларіна Н.В.

Керівник роботи _____ Лещенко О.Г.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер Апухтіна В. В.

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 58 с., 3 таблиці, 53 джерела, 2 додатки.

Об'єкт кваліфікаційної роботи: соціально-педагогічна профілактика соціального сирітства.

Предмет кваліфікаційної роботи: технологія соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у роботі центру соціальних служб

Мета кваліфікаційної роботи: теоретично обґрунтувати технологію соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства в умовах центру соціальних служб.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз і узагальнення теоретичних джерел з теми дослідження; емпіричні: анкетування; інтерв'ю; спостереження.

Теоретична значущість роботи полягає в обґрунтуванні сутності та змісту соціальної профілактики соціального сирітства.

Практична значущість полягає у розробці технології соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства для впровадження її в центрах соціальних служб та центрах соціального обслуговування.

Галузь використання: центри соціальних служб, центри соціального обслуговування.

СИРІТСТВО, СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО, СІМ'Ї СЖО, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА.

SUMMARY

Larina N.V. Socio-Pedagogical Prevention of Social Orphanhood in the Activities of the Centres of Social Services.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (53 items).

Today, the problems of children left without parental care have become particularly acute in science and social practice of society. The separation of children from their parents, the strengthening of family deformation processes, the destruction of moral and ethical norms, social ties, the aggravation of the criminogenic situation, the deterioration of the health of the child population, insufficient financing of the social sphere - all this has led to a decrease in the level of protection of children and adolescents, a sharp drop in the level of material and moral support of the family, an increase in the number of orphans with living parents, the so-called prosperous social orphans. Social orphanhood has become an integral attribute of modern society, which affects the crisis of the family institution, the negative influence of society on the formation of a child's personality in the social, spiritual and moral, intellectual and physical aspects of his individual development.

The purpose of the study: to theoretically substantiate the technology of socio-pedagogical prevention of social orphanhood in the conditions of the center of social services.

The research tasks:

- 1) To investigate social orphanhood as a socio-pedagogical problem.
- 2) To analyze the domestic and foreign experience of implementing socio-pedagogical technologies for the prevention of social orphanhood.
- 3) To determine the peculiarities of the functioning of families in difficult life circumstances.

4) To reveal the essence and content of socio-pedagogical prevention of social orphanhood.

5) To justify the technology of socio-pedagogical prevention of social orphanhood in the center of social services.

The object of the study: the process of socio-pedagogical prevention of social orphanhood.

The subject of the study: the technology of socio-pedagogical prevention of social orphanhood in the work of the center of social services.

Part 1 «Theoretical aspects of socio-pedagogical prevention of social orphanhood» theoretical aspects of socio-pedagogical prevention of social orphanhood are defined: definition of social orphanhood in today's conditions, highlights its causes, features and consequences; reveals the characteristics of the most vulnerable category of the population to this socio-pedagogical phenomenon - families in difficult life circumstances; defines the essence and content of socio-pedagogical prevention of social orphanhood and highlights the domestic and foreign experience of implementing socio-pedagogical technologies for the prevention of social orphanhood..

Part 2 «Technology of socio-pedagogical prevention of social orphanhood in the activities of the center of social services» statistical data on the situation with social orphanhood in the city of Zaporizhzhia were studied and a universal structure of socio-pedagogical technology for the prevention of social orphanhood was created.

The results of the research can be used for the prevention prevention of social orphanhood for its implementation in centers of social services.

Keywords: orphans, social orphans, families in difficult life circumstances, social and pedagogical prevention.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні аспекти соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства.....	13
1.1. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема сьогодення.....	13
1.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження соціально-педагогічних технологій попередження соціального сирітства.....	20
1.3. Особливості функціонування сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО).....	27
1.4. Сутність та зміст соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства.....	33
Розділ 2. Технологія соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у діяльність центру соціальних служб.....	45
2.1. Методика діагностики характеру батьківсько-дитячих взаємовідносин та ступіню ризику щодо виникнення соціального сирітства в сім'ях СЖО.....	45
2.2. Технологія соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у діяльність центру соціальних служб.....	50
Висновки.....	55
Список використаних джерел.....	58
Додатки.....	64

ВСТУП

Відчуження дітей від батьків, посилення процесів деформації сім'ї, руйнування морально-етичних норм, соціальних зв'язків, загострення криміногенної ситуації, погіршення здоров'я дитячого населення, недостатнє фінансування соціальної сфери – усе це призвело до зниження рівня захищеності дітей і підлітків, різкого падіння рівня матеріального й морального благополуччя сім'ї, зростання кількості дітей-сиріт при живих батьках, так званих соціальних сиріт. Соціальне сирітство стало невід'ємним атрибутом сучасного суспільства, що свідчить про кризу інституту сім'ї, негативний вплив соціуму на формування особистості дитини в соціальному, духовно-моральному, інтелектуальному й фізичному аспектах її індивідуального розвитку.

Сьогодні проблеми дітей, які залишилися без піклування батьків, набули особливої гостроти в науці й соціальній практиці суспільства.

Незважаючи на масовість в Україні явища «соціальні сироти», діяльності центрів соціальних служб для сім'ї дітей та молоді, організація соціально-педагогічної профілактики та підтримки соціальних сиріт і безпритульних дітей у цих закладах залишається недостатньо розробленою.

Проблему соціального сирітства та його профілактики висвітлено в багатьох дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців. Вивченню засад соціально-правового, соціально-педагогічного та соціального захисту дитинства присвячені роботи Н. Агаркової, І. Зверєвої, А. Капської, О. Караман, І. Ковчіної, І. Пеші. Питанням пошуку причин виникнення соціального явища дитячої бездоглядності та розробки соціальних та соціально-педагогічних механізмів його локалізації приділяли увагу Т. Алексеенко, О. Безпалько, Л. Волинець, А. Зінченко, А. Капська, І. Пінчук, С. Толстоухова. Тему особливостей професійної діяльності соціального педагога з дезадаптованими категоріями дітей та технологій соціально-педагогічної

роботи з соціальними сиротами розглядали Л. Артющкіна, Г. Бевз, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, С. Харченко, С. Хлебик.

Соціально-психологічні аспекти впливу вулиці на розвиток особистості дитини були предметом досліджень А. Макаренка та В. Шульгіна. Питання вдосконалення нормативно-правової бази щодо захисту неповнолітніх та профілактики негативних явищ у дитячому середовищі розробляють Н. Комарова, В. Оржеховська, В. Туташинський, І. Трубавіна.

Нормативно-правове регулювання питання профілактики соціального сирітства забезпечується міжнародними та державними документами.

До міжнародних документів належать:

– Конвенція про права дитини (Конвенція ООН про права дитини): Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1989 році, ця конвенція встановлює всебічний захист прав дітей, включаючи право на захист від всіх форм насильства, зловживання і знеексплуатації. Вона також закликає до забезпечення найкращих інтересів дитини у всіх рішеннях, які її стосуються.

– Міжнародна конвенція про права дитини та прийняття дітей на виховання (Гаазька конвенція, 1993 рік): Ця конвенція визначає принципи та процедури щодо прийняття дітей на виховання та забезпечення їхнього добробуту та безпеки в сім'ях, які беруть їх на виховання. Вона спрямована на захист інтересів дітей в умовах прийняття та усиновлення.

– Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Цей пакт встановлює ряд прав людини, включаючи права дітей на життя, особисту свободу і безпеку, а також право бути захищеним від будь-якої форми насильства.

– Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Цей пакт визнає права дітей на соціальний захист, доступ до освіти, право на охорону здоров'я і життя в достойних умовах.

– Українські нормативно-правові документи спрямовані на забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, зростання в безпечному

сімейному оточенні, підвищення ефективності роботи державних органів та органів місцевого самоврядування із запобігання соціальному сирітству, вдосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям з дітьми. Це:

– Конституція України: Конституція містить загальні положення про права людини і громадянина, включаючи права дітей. Вона закріплює засади захисту прав інтересів дітей в Україні.

– Закон України «Про основи соціальної захищеності дітей і молоді»: Цей закон встановлює основні положення щодо соціального захисту дітей, включаючи заходи з профілактики соціального сирітства, підтримку сімей, в яких є діти, та інші аспекти дитячої соціальної політики.

– Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»: Цей закон має на меті захист дітей від насильства в сім'ї і передбачає правові механізми для їхнього захисту та підтримки.

– Закон України «Про протидію та запобігання домашньому насильству»: Цей Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

– Постанова КМУ «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей»: Постанова встановлює порядок і правила щодо усиновлення дітей та прийняття їх на виховання.

– Програми та проекти: Україна має численні програми та проекти, спрямовані на захист прав дітей і профілактику соціального сирітства. Наприклад, «Дія.Соціальний захист», «Дитина в Україні», інші гуманітарні і розвиткові проекти.

– Указ Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства».

Аналіз науково-дослідних джерел доводить, що практично не існує фундаментальних досліджень з проблеми соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства та дитячої безпритульності, яскраво вираженою є потреба пошуку науково-теоретичних підходів до вирішення цієї проблеми та розробки питань соціально-педагогічної профілактики дітей та підлітків, тому темою нашого дослідження обрано: «Соціально-педагогічна профілактика соціального сирітства в діяльності центрів соціальних служб».

Отже, актуальність порушеної проблеми, її соціальна й педагогічна значущість, виявлені суперечності та відсутність у вітчизняній соціально-педагогічній науці цілісного дослідження, яке б розкривало теоретичні та практичні аспекти системної організації соціально-педагогічної роботи з профілактики появи дітей – соціальних сиріт, зумовили необхідність розкриття наукової проблеми, присвяченої впровадженню технології профілактики соціального сирітства у практику роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що сприятиме зниженню кількості соціальних сиріт за умов: впровадження означеної технології профілактики при організації супроводу сімей, які опинились у складних життєвих обставинах; відновлення і виконання сім'єю своїх обов'язків, відновлення внутрішньо сімейних зв'язків і їх стабілізація, відновлення зв'язків сім'ї з мікро середовищем.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна профілактика соціального сирітства.

Предмет дослідження: технологія соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у роботі центру соціальних служб.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати технологію соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства в умовах центру соціальних служб.

Завдання дослідження:

- Дослідити соціальне сирітство як соціально-педагогічну проблему.

- Проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження соціально-педагогічних технологій профілактики соціального сирітства.
- Визначити особливості функціонування сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО).
- Розкрити сутність та зміст соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства.
- Обґрунтувати технологію соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у центрі соціальних служб.

Методи дослідження: теоретичний аналіз джерел, спостереження, опитування, вивчення особових справ, анкетування, статистичні методи обробки.

Теоретична значущість роботи полягає в обґрунтуванні сутності та змісту соціальної профілактики соціального сирітства.

Практична значущість – у розробці технології соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства для впровадження її в центрах соціальних служб, службах у справах дітей, центрах медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

Структура роботи: робота складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

1.1. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема сьогодення

В сучасних умовах розвинутого українського суспільства проблема сирітства стає дуже поширеною. Вона розглядається науковцями як «соціальний феномен». В залежності від культури, політики, економіки, а також того, який соціально-економічний розвиток у країні і залежить різниця між способами та методами подолання проблеми «соціального сирітства» в різних державах.

У законодавчій базі України також наявні визначення цієї категорії дітей. А саме, згідно з Законом України «Про охорону дитинства», діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти [8].

Українські науковці Артющкіна Л. та Полянничко А. категорію «соціальних сиріт» також розглядають як особливу соціально-демографічну групу дітей, які формально мають батьків, але в силу соціальних, економічних, морально-психологічних та фізичних причин фактично позбавлені батьківського піклування.

До них належать бездоглядні і безпритульні діти, тобто «діти вулиці» [1].

За визначенням Дитячого Фонду Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), до «дітей вулиці» належать:

1) діти, які не спілкуються зі своїми сім'ями, живуть у тимчасових помешканнях (покинутих будинках тощо) або не мають взагалі постійного житла і кожного разу ночують у новому місці; їхніми першочерговими потребами є фізіологічне виживання й пошук житла (безпритульні діти);

2) діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселення житла, експлуатацію та різні види насилля (фізичне, сексуальне, психологічне) проводять більшу частину дня, а іноді й ночі, на вулиці (бездоглядні діти);

3) діти-вихованці інтернатів та притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці (діти, які перебувають під опікою держави)» [21].

Соціальне сирітство – це особливий соціально-патологічний стан дитинства, що характеризується наявністю у суспільстві дітей, які залишилися без піклування біологічних батьків, що фактично не здійснюють своїх обов'язків щодо виховання, розвитку і соціалізації власних дітей у зв'язку із соціально-економічними, моральними, психолого-педагогічними, медичними причинами через відсутність достатніх матеріальних, фінансових, соціокультурних, загальних соціальних умов для виконання батьківських обов'язків та недостатність у них почуття відповідальності, любові та милосердя [41].

Соціальне сирітство – це соціальне явище, спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно дитини [16].

Соціальні сироти – це категорія дітей фактично позбавлених батьківського піклування та необхідної для їх нормального особистісного розвитку емоційної підтримки та соціальної участі, які потребують захисту і допомоги з боку держави та суспільства.

Соціальне сирітство є прямим результатом відчуження дитини від родини,

суспільства, умов життя, що є найбільш значущими для її нормального розвитку та соціального становлення особистості.

За результатами досліджень Філіппової Л. майже 95% нинішніх вихованців дитячого будинку є сироти при живих батьках, тобто – соціальні сироти. Розвиток цього явища в даний період відбувається не тільки інтенсивно, але й екстенсивно, характеризуючись зростанням чисельності батьків, позбавлених батьківських прав; дітей, змушених з різних причин йти з сім'ї і виховуватися в дитячих будинках, школах-інтернатах.

Зовнішні причини виникнення соціального сирітства закладаються в державі і обумовлені соціально-економічними умовами. Для них є характерними такі ознаки, як об'єктивність виникнення, залежність безпосередньо від держави. До таких причин слід віднести економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти, інфляцію, безробіття злочинні акти тощо [32].

Внутрішні причини виникнення соціального сирітства, на відміну від зовнішніх, утворюються безпосередньо в середовищі сім'ї. Для них є характерними такі основні ознаки, як суб'єктивність виникнення і існування та залежність від зовнішніх негативних факторів. Їх поява здебільшого обумовлена внутрішніми сімейними проблемами. Проте і зовнішні фактори (несприятлива соціально-економічна ситуація в державі, безробіття тощо) часто стають каталізаторами негативних процесів в середині сім'ї. До таких причин відносять позашлюбне народження дитини, відмову від новонароджених немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знуцання з боку батьків, поширення алкоголізму, наркоманії, ув'язнення батьків, а також неповну сім'ю, стан морально-психологічного клімату тощо [32].

Безпалько О. зазначає, що причинами соціального сирітства в Україні є: низький матеріальний рівень багатьох сімей, безробіття одного чи обох батьків; відсутність постійного житла (малозабезпечені сім'ї продають свої оселі щоб забезпечити собі засоби існування, заздалегідь виписуючи дітей, залишаючи їх без

даху над головою); асоціальний спосіб життя одного або обох батьків, різні види залежності (пияцтво, наркоманія і токсикоманія), проституція, участь у протизаконній діяльності; примушення батьками дітей до жебрацтва; різноманітні форми насильства щодо дітей у сім'ї та державних закладах опіки [2].

Основними характеристиками соціального сирітства є:

1. «Відсутність родинної підтримки (соціальні сироти можуть втратити родину через смерть батьків, розлучення, або інші обставини, що призводять до втрати основного джерела соціальної підтримки).

2. Брак соціальної інтеграції (сироти можуть стикатися з відчуттям відчуження і відсутністю належного включення в суспільство. Вони можуть відчувати себе відокремленими або неприйнятими).

3. Фінансові труднощі (брак родинної підтримки може вести до фінансових труднощів. Соціальні сироти можуть мати обмежений доступ до освіти, медичної допомоги та інших основних ресурсів).

4. Психологічні проблеми (втрата родини та відчуття втрати може викликати психологічні проблеми, такі як депресія, тривога або почуття самотності).

5. Вплив на розвиток дітей (діти, які виростають без належної підтримки, можуть зазнавати затримок у фізичному, емоційному і соціальному розвитку).

6. Брак доступу до освіти (соціальні сироти можуть мати обмежений доступ до освіти через відсутність фінансової підтримки, а також через інші фактори, такі як віддаленість від шкіл або відсутність вчителів).

7. Потреба в захисті (сироти можуть стати більш вразливими перед різними формами експлуатації, в тому числі дитячою працею, торгівлею людьми та іншими соціальними ризиками)» [2].

Волобуєва Н. визначає у своїй статті такі причини:

- «падіння моральних устоїв сім'ї, зниження стабільності шлюбу;
- збільшення позашлюбної народжуваності;
- педагогічна неспроможність родин;

- девіантна поведінка батьків;
- материнська смертність;
- урбанізація населення;
- послаблення релігійних традицій;
- недосконалість системи освіти й виховання;
- неоднозначний вплив ЗМІ, масової культури на субкультуру молодого покоління, пропаганда форм та цінностей, що не відповідають соціальним ідеалам;
- недостатній розвиток служб допомоги дітям та захисту їх прав;
- крадіжка й експлуатація дітей» [3].

Соціальне сирітство може мати серйозні наслідки для індивіда, сім'ї та суспільства в цілому. Деякі з наслідків включають:

- Психологічні проблеми: сиротство може викликати психологічні труднощі, такі як депресія, тривога, почуття відчуження та низька самооцінка. Діти можуть стикатися з емоційною нестабільністю і важкістю адаптації до навколишнього середовища.

- Соціальна ізоляція: сироти можуть відчувати себе відокремленими від рідних та однолітків. Недостатня соціальна підтримка може призвести до відчуття самотності та ізоляції.

- Обмежений доступ до освіти: соціальні сироти часто зустрічають труднощі в здобутті освіти через фінансові обмеження, недоступність шкіл або відсутність мотивації.

- Фінансова незахищеність: відсутність родинної підтримки може призвести до фінансової незахищеності. Сироти можуть мати обмежений доступ до необхідних ресурсів для нормального життя, таких як житло, їжа і медична допомога.

- Збільшене ризиковане поведінки: сироти можуть стати більш схильними до ризикованої поведінки, такої як зловживання наркотиками, алкоголем,

безвідповідальна сексуальна активність або злочинність.

– Недостатня соціальна інтеграція: соціальні сироти можуть мати обмежені можливості для участі в соціальному житті та розвитку соціальних навичок.

– Затримки у розвитку: діти, які виростають в умовах соціального сирітства, можуть зазнавати затримок у фізичному, емоційному та інтелектуальному розвитку.

– Вплив на здоров'я: сиротство може впливати на фізичне та психічне здоров'я, збільшуючи ризик різних захворювань та стресових станів.

За роки незалежності в Україні створені та функціонують різні форми опіки дітей-сиріт:

- 1) «сімейні форми (усиновлення, удочеріння), опіка піклування;
- 2) державно-суспільні форми (сімейний дитячий будинок, прийомна сім'я, дитячі села, тимчасова прийомна сім'я, патронатна сім'я);
- 3) державні форми (будинок дитини, дитячий будинок, школа-інтернат, притулок, центри тимчасового утримання дітей).

Якість правової бази та ступінь її виконання свідчить про ставлення суспільства до дітей та відображає загальний рівень захисту прав людини та поваги до них. В Україні поки що, на жаль, немає спеціального нормативно-правового документа, який би регламентував соціально-педагогічну діяльність з дітьми – соціальними сиротами. Якщо держава піклується про своє майбутнє покоління, вона повинна забезпечити повагу до його гідності, створити належні умови для всебічного розвитку, закласти основу для повноцінного та плідного життя» [39].

За роки незалежності було прийнято кілька законів та врегульовано нормативно-правову базу з метою захисту прав й інтересів дітей-сиріт. Соціальна політика щодо охорони дитинства базується на міжнародних положеннях у цій галузі, оскільки наша держава ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини та виконує інші міжнародні нормативи з питань охорони дитинства.

Сьогодні першочерговим завданням української держави є реформування

системи допомоги дітям-сиротам, над яким працюють міжнародні організації (Міжнародна організація праці, Дитячий фонд ООН та ін.); загальнодержавні організації (Міністерство соціальної політики, Міністерство освіти і науки, Державний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; державні й недержавні регіональні органи, установи та організації (територіальні центри соціальної допомоги, дитячі містечка, соціальні служби міста, волонтерські загони та ін.) [2].

Отже, поняття «соціальне сирітство» ми розглядаємо як соціальне явище, яке визначається наявністю в суспільстві дітей, які позбавлені батьківського піклування. Основними його причинами є насильство в сім'ях, педагогічна непроможність та девіантна поведінка батьків, недосконалість та застарілість системи освіти та виховання, материнська смертність та недостатньо розвинена система служб з захисту прав дітей.

На сьогодні в Україні існують дві суперечливі тенденції щодо відповідального батьківства. З одного боку свідомі батьки все більше залучаються до виховання дітей (від народження, коли чоловік із дружиною разом відвідують курси підготовки до народження дітей, присутність чоловіків при народженні дітей, відпустки по догляду за дитиною все частіше беруть «татусі» та ін.), а з іншого все більше проявів безвідповідального ставлення до повноцінного батьківства у більшості молодих сімей (через розлучення, «брак часу», зайнятість, насилля, жорстоке поводження, алкоголізм та ін.).

Відповідальне ставлення до сім'ї, батьківства необхідно формувати на різних рівнях, зокрема загальнодержавному, окремого регіону, населеного пункту, громади, навчального закладу, колективу, родини, сім'ї, окремої особистості.

1.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження соціально-педагогічних технологій попередження соціального сирітства

Україна, як і багато інших країн, стикається з проблемою соціального сирітства. Впровадження соціально-педагогічних технологій для попередження цієї проблеми є важливою складовою роботи з дітьми та сім'ями в ускладнених соціальних умовах. Ось деякі аспекти вітчизняного досвіду в цій галузі:

– Україна має соціальні служби, які займаються попередженням соціального сирітства. Ці служби надають підтримку сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, наприклад, матерям-одиначкам, сім'ям з дітьми з інвалідністю, або сім'ям з низьким рівнем доходу. Ці служби працюють на зменшення ризику втрати батьківського підтримки для дітей.

– В Україні також акцентується важливість освіти для попередження соціального сирітства. Діти, які оточені відповідними освітніми можливостями, мають більше шансів на здоровий розвиток та подальше інтегрування в суспільство.

– В Україні діє інститут фостерних сімей, де діти, які тимчасово не можуть проживати з власними батьками, можуть знайти підтримку та заботу в інших родин. Це може бути тимчасовим або постійним варіантом.

– Важливою складовою боротьби з соціальним сирітством є профілактика насильства в сім'ях та захист прав дітей. Державні та громадські організації спільно працюють над створенням умов, в яких діти будуть безпечними та захищеними від будь-якого виду насильства.

– Важливим аспектом є підвищення громадської свідомості щодо проблеми соціального сирітства та необхідності забезпечення підтримки дітям та сім'ям в уразливих ситуаціях.

– Україна співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ЮНІСЕФ, для покращення умов життя дітей та розвитку соціальних програм.

Проблема соціального сирітства є складною та потребує системного підходу,

який включає в себе не лише соціально-педагогічні технології, але й законодавчу базу, підтримку громадськості, та координацію різних секторів суспільства для досягнення позитивних результатів у попередженні соціального сирітства.

Однією з національних стратегій, направлених на профілактику виникнення соціальних сиріт, є «Національна стратегія профілактики соціального сирітства до 2020 року», розроблена Міністерством соціальної політики спільно з Дитячим фондом ООН в Україні (ЮНІСЕФ) та громадськими організаціями, серед яких міжнародна організація «Право на здоров'я» (HealthRight International) в Україні.

Стратегія зорієнтована, на роботу з кризовими сім'ями та запобігання вилученню з них дітей; розвиток сімейних форм виховання.

Отже, у ході виконання вищезазначеної стратегії виконується:

- повернення до навчальних планів освітніх закладів факультативного курсу «Етика і психологія сімейного життя»;
- забезпечення раннього виявлення, прийому та передачі до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді інформації про сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- сприяння працевлаштуванню та зайнятості працездатних членів сімей групи ризику;
- порушення питання про вилучення дитини із сім'ї лише при безпосередній загрозі її життю і здоров'ю у даній сім'ї та у зв'язку з негативним результатом соціального супроводу;
- ведення закладами освіти внутрішньошкільного обліку дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного працівника, соціального педагога, та інформування про це відповідної служби у справах дітей і центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- проведення закладами освіти профілактичної та просвітницької роботи з дітьми, підлітками, молоддю з числа сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

- розробка та впровадження ефективних форм роботи з профілактики соціального сирітства;
- виявлення на ранній стадії сімей, які неспроможні або не бажають виконувати функції по догляду за дітьми, вживання заходів соціальної підтримки сімей, попередження руйнування сімей і перетворення дітей на соціальних сиріт;
- поліпшення рівня обслуговування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки до самостійного життя;
- впровадження ефективних форм і методів роботи з дітьми, які перебувають в прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, під опікою та піклуванням;
- інтеграція зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ та організацій, спрямованих на захист прав дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [35].

У Польщі також існує велика увага до питань соціального сирітства та роботи з дітьми та сім'ями в складних життєвих обставинах. Ось деякі аспекти вітчизняного досвіду в цій галузі:

- Польща має розвинуту систему соціального забезпечення, яка надає підтримку сім'ям з низьким доходом та дітям. Це включає в себе допомогу у випадку безробіття, допомогу на дітей, стипендії для учнів та студентів, а також інші соціальні програми.
- У Польщі існує система прийомних сімей, де діти, які не можуть проживати з власними батьками, можуть знайти підтримку та догляд. Це може бути тимчасовим або постійним варіантом, і прийомні сім'ї проходять спеціальну підготовку та відбір.
- Польща покладає великий акцент на освіту як засіб попередження

соціального сирітства. Діти мають право на безкоштовну загальну освіту та доступ до різних освітніх програм та можливостей, які сприяють їхньому розвитку.

- Польща активно працює над профілактикою насильства в сім'ях та забезпеченням захисту прав дітей від будь-якого виду зловживання.

- У Польщі співпраця з громадськими організаціями та міжнародними партнерами, такими як ООН та ЮНІСЕФ, грає важливу роль у розв'язанні питань, пов'язаних з дітьми та сім'ями [6].

Способи попередження соціального сирітства та роботи з дітьми та сім'ями в складних життєвих обставинах в Сполучених Штатах Америки можуть включати в себе наступні аспекти:

- У США існує ряд програм та соціальних служб, які надають допомогу дітям та сім'ям у складних життєвих обставинах. Наприклад, програми допомоги при низькому доході, медичне страхування для дітей (CHIP), та програми підтримки дітей з особливими потребами.

- У США існує система прийому дітей в прийомні та прийомні-дитячі сім'ї. Діти, які не можуть залишитися під опікою власних батьків через різні причини, можуть знайти тимчасову або постійну сім'ю через адопцію або прийомність.

- Важливим аспектом є доступ дітей до якісної освіти та підтримки в навчанні. Деякі програми спрямовані на допомогу дітям з низькими доходами та особливими потребами.

- В США існують закони та органи, що відповідають за захист прав та благополуччя дітей. Наприклад, Департамент дитячого та сімейного обслуговування (DCF) або еквівалентні органи в різних штатах.

- У США діє багато громадських та неприбуткових організацій, які надають підтримку дітям та сім'ям у складних життєвих обставинах. Вони можуть надавати послуги консультування, психологічну підтримку, та інші ресурси.

- Попередження насильства в сім'ях та забезпечення захисту прав дітей є важливою складовою роботи у цій галузі. Програми та організації працюють над

усуненням цих проблем [51].

Важливо відзначити, що підходи та програми можуть варіюватися в залежності від конкретного штату або регіону в США, оскільки багато аспектів соціальної підтримки та допомоги дітям та сім'ям регулюються на рівні штату.

У Канаді існує розгалужена система соціальних програм та соціальних служб, спрямованих на попередження соціального сирітства та підтримку дітей та сімей у складних життєвих обставинах. Ось деякі аспекти канадського досвіду:

– У Канаді існує система дитячого та сімейного обслуговування, яка надає підтримку дітям та сім'ям. Ця система включає в себе допомогу дітям з низьким доходом, програми підтримки прийомних сімей, а також послуги для дітей з особливими потребами.

– Канада активно підтримує систему прийому дітей в прийомні та прийомні-дитячі сім'ї, а також процес адопції. Це дає дітям можливість мати стабільну та люблячу родину в разі, якщо вони не можуть залишитися під опікою власних батьків.

– Важливим аспектом є доступ до якісної освіти для всіх дітей. Канада має систему загальної освіти та програми, спрямовані на підтримку дітей у навчанні.

– У Канаді функціонують численні громадські та неприбуткові організації, які надають підтримку дітям та сім'ям. Вони можуть надавати послуги консультування, психологічну підтримку, та інші ресурси.

– Канада приділяє велику увагу профілактиці насильства в сім'ях та зловживанню дітьми. Існують закони та програми, спрямовані на захист прав та безпеки дітей.

– Канада співпрацює з іншими країнами та міжнародними організаціями, такими як ООН, для обміну досвідом та розвитку програм та стратегій попередження соціального сирітства [49].

Канада славиться своєю соціальною відповідальністю та високим рівнем підтримки дітей та сімей, і ці програми і служби мають на меті забезпечити дітям

безпечне та щасливе дитинство, незалежно від їхніх життєвих обставин.

Франція також має систему соціальних програм та служб, спрямованих на попередження соціального сирітства та підтримку дітей та сімей. Ось деякі аспекти французького досвіду:

- У Франції існує система сімейних допомог та грошової підтримки для сімей з дітьми. Серед цих програм - допомога на дітей, допомога сім'ям з низьким доходом, інші фінансові допомоги та пільги.

- Франція приділяє велику увагу освіті для всіх дітей. Загальна освіта є доступною для всіх, існують програми підтримки дітей з особливими потребами та інші освітні ініціативи.

- Діти в Франції мають доступ до безкоштовної медичної допомоги через систему соціального медичного страхування. Це забезпечує необхідну медичну підтримку та профілактичний медичний догляд.

- В Франції діють численні громадські та неприбуткові організації, які надають підтримку дітям та сім'ям. Вони можуть надавати соціальну підтримку, консультування, та інші послуги.

- Франція також має систему прийому дітей в прийомні сім'ї та процес адопції, які надають можливість дітям знайти стабільну та люблячу родину.

- Франція має закони та органи, які відповідають за захист прав та благополуччя дітей. Наприклад, Дитяча служба захисту, яка вживає заходи для захисту дітей в разі насильства чи зловживання.

Ці програми і служби враховують різні аспекти попередження соціального сирітства та підтримки дітей та сімей у Франції, і їхня мета полягає в забезпеченні дітям найкращих можливих умов для розвитку та їхнього фізичного та емоційного благополуччя [44].

У Німеччині існує розвинута система соціальної підтримки та програм для попередження соціального сирітства та підтримки дітей та сімей. Ось деякі аспекти німецького досвіду:

– У Німеччині існує система допомоги для сімей з дітьми, яка включає в себе дитячі допомоги, щомісячні виплати на дітей, а також інші фінансові пільги для сімей з низьким доходом.

– Німеччина відома своєю якісною системою освіти, яка включає в себе загальну освіту та велику кількість дошкільних закладів (дитячих садків), що допомагають забезпечити дітей стабільною та якісною підготовкою до навчання.

– У Німеччині існують сімейні центри та консультативні служби, які надають підтримку батькам у вирішенні різних питань, пов'язаних з вихованням та доглядом за дітьми.

– Німеччина також має систему прийому дітей в прийомні сім'ї та процес адопції, які надають дітям можливість знайти стабільну та люблячу родину, коли вони не можуть залишитися під опікою власних батьків.

– Німеччина має закони та органи, які відповідають за захист прав та благополуччя дітей. Також існують програми та ініціативи для профілактики насильства та зловживання дітьми.

– У Німеччині активно співпрацюють громадські організації, які надають допомогу дітям та сім'ям у складних життєвих обставинах [16].

Ці програми і служби спрямовані на створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку дітей та підтримку сімей у Німеччині. Вони враховують різні аспекти попередження соціального сирітства та підтримки дітей у всіх аспектах їхнього життя.

Отже, ми дослідили досвід впровадження соціально-педагогічних технологій попередження соціального сирітства у таких країнах як Україна, Польща, США, Канада, Франція та Німеччина. Можна виділити основні напрями попередження соціального сирітства: розвинута система соціального забезпечення та соціально-педагогічної роботи щодо попередження соціальної дезадаптованості дітей та соціального сирітства, сімейні центри та консультативні служби, прийомні та фостерні сім'ї, різні соціальні програми та громадські організації. Засобами

попередження соціального сирітства є попередження насильства в сім'ях, покращення умов життя дітей, підвищення громадської свідомості та «батьківська освіта».

1.3. Особливості функціонування сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО)

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», складними визначаються такі життєві обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо). Важливу роль у соціалізації дитини, її гармонійному розвитку відіграє родина. Проте в Україні збільшується кількість сімей, які потрапили у складні життєві обставини [11].

За визначенням, сім'я, що перебуває у складних життєвих обставинах, – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно. До таких сімей відносяться:

– сім'ї, у яких виникли проблеми через матеріальні труднощі, а саме: внаслідок безробіття, відсутності житла, необхідності лікування членів родини. Особливо гостро ця проблема постає для багатодітних сімей, одиноких матерів (батьків), у сім'ях, де один з батьків втратив працездатність через хворобу, випускників інтернатних закладів, малозабезпечених родин;

– сім'ї, у яких виникли складнощі через юридичні проблеми, а саме: через

необізнаність щодо своїх прав та обов'язків, брак коштів на відновлення документів (прописки, свідоцтва про народження, оформлення аліментів) тощо;

– сім'ї, в яких виникли психологічні проблеми. Наприклад, з приводу труднощів перехідного віку дитини, при повторному шлюбі матері чи батька, незадоволення потреби в спілкуванні, насильства з боку одного з членів родини, бездоглядності дитини [33].

До осіб/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, належать особи/сім'ї, які не можуть самотійно подолати негативний вплив обставин, зумовлених такими чинниками:

- «похилий вік;
- часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- психічні та поведінкові розлади, у тому числі пов'язані із вживанням психоактивних речовин;
- інвалідність;
- бездомність;
- безробіття;
- малозабезпеченість;
- поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- жорстоке поводження з дитиною;
- домашнє насильство;
- насильство за ознакою статі;
- потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;

– шкода, заподіяна пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією» [30].

Сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО), можуть зіштовхуватися з різними труднощами та викликами у своєму функціонуванні. Основні особливості функціонування таких сімей включають:

– Стрес та травми. Сім'ї у СЖО часто зазнають стресових ситуацій та травматичних подій, таких як розлучення, втрата роботи, насильство в родині, хвороба чи смерть члена сім'ї. Ці події можуть сильно вплинути на емоційний стан та психологічне здоров'я всіх членів сім'ї.

– Фінансові труднощі. Фінансова нестабільність може бути однією з ключових проблем для сімей у СЖО. Втрата роботи, борги, недостатність коштів на основні потреби, такі як харчування та житло, можуть створювати значний тиск на сімейний бюджет.

– Зміни в структурі сім'ї. Сім'ї можуть змушені змінювати свою структуру через розлучення, нові одруження, прийомництво дітей або опіку над старшими членами сім'ї, що також може впливати на сімейну динаміку та стосунки.

– Емоційна підтримка. У сімей, які перебувають у СЖО, може бути важливою підтримка від родичів, друзів або професіоналів з сфери психології. Здатність відкрито висловлювати свої почуття та шукати допомогу може бути ключем до подолання труднощів.

– Зміни в ролевій структурі. У сім'ях, що переживають СЖО, може відбуватися перерозподіл ролей та обов'язків між членами сім'ї. Наприклад, діти можуть взяти на себе більше обов'язків у догляді за молодшими сестрами або братами, якщо батьки не можуть цим займатися.

– Важливість комунікації. У сім'ях, що переживають СЖО, важлива відкрита та ефективна комунікація. Це допомагає членам сім'ї висловлювати свої потреби, розуміти інших і спільно працювати над вирішенням проблем.

– Спільні зусилля. Важливою є спільна прагнення сім'ї подолати складні

обставини. Разом знаходити рішення, ставити конкретні цілі та підтримувати один одного.

– Збереження сімейного односеління. У складних обставинах сім'ї можуть виявляти значну стійкість та здатність зберігати сімейне односеління, адаптуватися та вирішувати конфлікти разом. У той же час, СЖО можуть створювати напругу і викликати конфлікти в сім'ї.

– Вплив на дітей. Діти в сім'ях, що перебувають у СЖО, також можуть стикатися зі специфічними викликами. Їхній психологічний розвиток та поведінка можуть бути позначені стресом та незабезпеченістю. Важливо забезпечити дітям підтримку та стабільність в цих умовах.

– Адаптація та розвиток. Сім'ї, які переживають СЖО, можуть розвиватися та адаптуватися до нових умов. Це може включати у себе зміну житлових умов, навчання новим навичкам і стратегіям виживання, а також пересортування цінностей та пріоритетів.

– Роль професіоналів. Професіонали, такі як соціальні працівники, психологи та лікарі, можуть мати важливу роль у наданні підтримки і допомоги сім'ям у СЖО. Вони можуть сприяти зменшенню стресу та сприяти розвитку стратегій розв'язання проблем.

Сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, можуть бути дуже стійкими та ресурсними, але їм часто потрібна підтримка та ресурси, щоб подолати труднощі та забезпечити здоровий розвиток для всіх членів сім'ї.

До осіб/сімей, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників (далі – вразливі категорії населення) належать:

– «сім'ї, у яких дітей відібрано у батьків без позбавлення їх батьківських прав;

– сім'ї, де триває процес розлучення батьків і вирішується спір між матір'ю та батьком щодо визначення місця проживання дітей, участі батьків у їх вихованні;

- сім'ї з дітьми, в яких тривала хвороба батьків перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки;
- сім'ї, у яких виховуються діти з інвалідністю, та сім'ї з дітьми, у яких батьки мають інвалідність;
- сім'ї, у яких батьків поновлено в батьківських правах;
- сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами;
- малозабезпечені сім'ї з дітьми;
- сім'ї, діти з яких перебувають у закладах інституційного догляду та виховання;
- сім'ї, дітей з яких влаштовано в сім'ю патронатного вихователя;
- сім'ї, у яких діти систематично самовільно залишають місце проживання;
- сім'ї, у яких діти систематично без поважних причин не відвідують заклади освіти;
- жінки, які виявили намір відмовитися від новонародженої дитини;
- неповнолітні одинокі матері (батьки);
- діти, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу;
- особи з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- особи з особливими освітніми потребами;
- внутрішньо переміщені особи;
- повнолітні недієздатні особи (у разі відсутності в них опікуна);
- особи, звільнені з місць позбавлення волі;
- учасники антитерористичної операції та особи, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» [30].

Отже, сім'ї СЖО характеризуються як сім'ї, які втратили свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну

життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно.

Особливостями функціонування сімей СЖО, які вказують на необхідність реалізації профілактики соціального сирітства, є:

1. Економічні труднощі. Сім'ї, які зазнають економічних труднощів, можуть виявитися неспроможними забезпечити дітей необхідними матеріальними благами та послугами. Це може призвести до зменшення якості життя дітей та збільшення ймовірності покинуття їх батьками.

2. Сімейні кризи та конфлікти. Наявність конфліктів та криз у сім'ї може впливати на здоров'я та благополуччя дітей. Наприклад, розлучення батьків, насильство в сім'ї чи алкогольна залежність можуть стати причиною розриву сімейних зв'язків та виникнення сирітства.

3. Соціальна ізоляція. Якщо сім'ї відчують соціальну ізоляцію і відчуженість, це може вплинути на рівень підтримки та захисту, які отримують діти. Збільшення рівня соціальної підтримки може допомогти у зменшенні ризику соціального сирітства.

4. Неспроможність батьків забезпечити освіту. Забезпечення освіти є важливим аспектом виховання дітей. Якщо батьки не можуть забезпечити дітям можливість отримання освіти, це може вплинути на їхнє майбутнє та сприяти виникненню соціального сирітства.

5. Інституційна безпека та підтримка. Наявність системи соціального захисту та підтримки важлива для допомоги сім'ям у вирішенні проблем та уникненні кризових ситуацій.

Відсутність такої підтримки може призвести до того, що сім'ї не матимуть можливості впоратися з труднощами та потраплять у категорію соціальних сиріт.

1.4. Сутність та зміст соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства

Наукове обґрунтування профілактики соціального сирітства як напряму соціально-педагогічної діяльності потребує передусім розкриття самого поняття «профілактика».

Профілактика – система заходів з попередження того чи того явища.

Сьогодні поняття «профілактика» не вкладається в межі формально-логічного визначення. Конкретно-предметний зміст цього поняття має багато значень, які використовують для позначення різних напрямків політики, соціальної, колективної та індивідуальної діяльності. Проблеми громадського здоров'я є предметом дослідження багатьох немедичних наук (філософії, соціальної педагогіки, корекційної педагогіки, демографії та ін.). Разом з тим, конкретним об'єктивним змістом цього поняття завжди є дія – можливість сприяти або перешкоджати реалізації тієї чи іншої тенденції громадського здоров'я (дитячий алкоголізм, проституція, соціальне сирітство та ін.) [39].

За Капською А., соціально-педагогічна профілактика – різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини [16].

Артюшкіна Л. та Полянничко О. визначали соціально-педагогічну профілактику соціального сирітства як систему заходів та дій, спрямованих на запобігання виникненню сирітства серед дітей і підлітків, а також на підтримку та реабілітацію дітей, які вже опинилися в складних соціальних ситуаціях, включаючи сирітство. Основною метою соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства є створення умов для забезпечення повного розвитку та виховання дітей в гідних умовах, надання їм можливостей для самореалізації та інтеграції в суспільство [1].

Дослідники Кальченко Л. та Дзюбинська С. розкрили основні засади та зміст соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства:

1. Профілактика починається з роботи з батьками та сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах. Соціальні працівники та педагоги спільно з сім'ями розробляють плани виправлення сімейних проблем і надають необхідну підтримку.

2. Організація тренінгів та консультацій для батьків з питань виховання та догляду за дітьми.

3. Проведення соціально-педагогічних програм та занять, спрямованих на розвиток комунікаційних, конфліктних та інших соціальних навичок.

4. Забезпечення доступу дітей до якісної освіти, створення умов для успішного навчання.

5. Залучення громади до підтримки дітей та сімей, сприяння інтеграції дітей в громадське життя.

6. Виявлення та реагування на випадки дитячого бездогляду та насильства, забезпечення прав та безпеки дітей.

Співпраця з іншими органами соціального захисту, охорони здоров'я, освіти тощо для комплексного підходу до розв'язання проблем дітей та сімей [5; 15; 28].

Соціально-педагогічна профілактика соціального сирітства передбачає комплексний підхід та співпрацю різних фахівців та громадських структур для створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку дітей та підлітків.

Робота з сім'ями є важливою складовою соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства і спрямована на підтримку сімей та запобігання руйнівним соціальним ситуаціям, які можуть призвести до сирітства дітей. Основна мета роботи з сім'ями - забезпечити нормальний і гідний розвиток дітей в їхньому природному оточенні [24].

Основними завданнями профілактичної роботи, є:

– «створення сприятливих умов у мікросоціумі дитини для попередження

виникнення складних життєвих ситуацій;

- надання комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги й підтримки дітям і сім'ям «групи ризику»;

- забезпечення проведення діагностики, корекції та консультування з соціально-педагогічних проблем для дітей і сімей «групи ризику»;

- здійснення системи превентивних заходів, спрямованих на попередження й усунення прямих і непрямих десоціалізуючих чинників впливу на дитину та її найближче оточення;

- розробка та впровадження системи профілактики соціального сирітства» [39].

На думку Кубіцького С. та Заболотні К. основними аспектами роботи з сім'ями у рамках соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства включають:

- Підтримка сімейних відносин. Робота з батьками або опікунами спрямована на покращення сімейних відносин, підвищення рівня розуміння та співпраці між батьками, зниження конфліктів в сім'ї.

- Надання інформації та консультації. Спеціалісти здійснюють консультації для батьків щодо виховання дітей, розвитку навичок батьківства, планування сім'ї тощо.

- Матеріальна та психологічна підтримка. Деякі сім'ї можуть перебувати в складних матеріальних умовах. Робота з такими сім'ями може включати в себе надання матеріальної допомоги або організацію доступу до соціальних програм і послуг.

- Розвиток батьківських навичок. Проведення тренінгів і навчальних семінарів для батьків з метою покращення їхніх виховних навичок та розуміння потреб дітей.

- Робота з психологічними та соціальними проблемами. Деякі сім'ї можуть мати психологічні або соціальні проблеми, такі як аддикція, насильство, депресія і

т. д. Спеціалісти можуть надавати психологічну та соціальну підтримку для подолання цих проблем.

– Сприяння доступу до освіти та медичних послуг. Важливо допомагати сім'ям забезпечити дітям доступ до якісної освіти та медичних послуг.

Планування та розвиток сімейних стратегій. Допомога сім'ям у створенні стратегій розвитку та планування майбутнього, включаючи плани стосовно виховання та фінансового благополуччя [6; 21].

Робота з сім'ями вимагає індивідуального підходу та врахування конкретних потреб і ситуацій кожної сім'ї. Важливо забезпечити довіру між спеціалістами та сім'ями та спільно працювати над створенням умов для здорового та гармонійного розвитку дітей.

Батьківська компетентність – це сукупність знань, навичок, умінь та психологічних якостей, які дозволяють батькам ефективно виховувати та надавати підтримку своїм дітям. Це включає в себе розуміння потреб та етапів розвитку дітей, здатність створювати позитивне та підтримуюче середовище, а також вміння ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти в сім'ї. Батьківська компетентність важлива для стабільного і гармонійного розвитку дітей, а також для зміцнення сімейних відносин [3].

Компоненти батьківської компетентності (за Н. Михайловою):

– «пізнавально-знаннєвий компонент, який включає уявлення про якості, притаманні батькам, обізнаність у питаннях життєдіяльності сім'ї;

– емоційний компонент, який являє собою сукупність поглядів, суджень, оцінок, батьківських установок і очікувань, а також емоційна привабливість батьківства, пріоритетність його в системі життєвих цінностей;

– поведінковий компонент – визнання значущості ролі матері та батька у вихованні дітей, виявлення бажання брати участь у заходах;

– мотиваційний компонент, який передбачає самостійність та відповідальність за сім'ю, готовність до виховання дітей» [28].

Розвиток навичок батьківства – це важливий аспект соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства та створення сприятливого середовища для дитячого розвитку. Для батьків це означає здатність ефективно виховувати та підтримувати своїх дітей у фізичному, емоційному, соціальному та інтелектуальному аспектах. Ось деякі ключові аспекти розвитку навичок батьківства:

– «Самоосвіта батьків: Батькам важливо бути готовими вчитися та оновлювати свої знання про виховання та розвиток дітей. Один із способів цього досягнути - це участь у спеціальних тренінгах, семінарах, курсах для батьків.

– Емоційний інтелект: Розуміння та керування власними емоціями, а також вміння розрізняти та відповідати на емоції дітей допомагає створити емоційно здоровий дім. Батьки можуть вивчати та розвивати свій емоційний інтелект.

– Ефективна комунікація: Навички спілкування з дітьми - це важливий аспект батьківства. Батьки повинні вчити дітей висловлювати свої почуття та думки, слухати їх і реагувати на них некритично та сприйнятливо.

– Стратегії виховання: Батьки повинні розробити свої стратегії виховання, включаючи правила дому, навчання відповідальності та виховання моральних цінностей.

– Здоровий спосіб життя: Батьки можуть вчити своїх дітей здоровому способу життя, включаючи правильне харчування, фізичну активність та особисту гігієну.

– Здатність до розв'язання конфліктів: Навички вирішення конфліктів допомагають батькам врегульовувати конфліктні ситуації в сім'ї без насильства або агресії.

– Час для спільної діяльності: Якнайбільше часу, проведеного разом з дітьми, сприяє підтримці сімейних відносин та розвитку дітей.

– Підтримка та взаємодія з іншими батьками: Взаємодія з іншими батьками може бути корисною для обміну досвідом та отримання підтримки» [22; 35].

Розвиток соціальних навичок у дітей є важливим елементом їхньої загальної підготовки і впливає на їхню соціальну адаптацію та успіх у майбутньому житті. Соціальні навички допомагають дітям встановлювати взаємини з іншими, розуміти і виражати свої почуття, вирішувати конфлікти та співпрацювати з іншими людьми. Ось деякі способи, якими батьки і педагоги можуть сприяти розвитку соціальних навичок у дітей:

– Моделювання поведінки: батьки і вчителі повинні бути прикладом для дітей. Спостереження за тим, як дорослі ведуть себе в соціальних ситуаціях, може допомогти дітям зрозуміти, як вони повинні вести себе.

– Розвиток емпатії: Важливо вчити дітей розуміти почуття інших і відчувати співчуття. Можна це робити шляхом обговорення ситуацій, в яких інші люди почуваються погано, а також заохочувати дітей допомагати іншим у потребі.

– Розвиток навичок спілкування: Учть дітей висловлювати свої думки і почуття з повагою до інших. Важливо вчити їх слухати інших і відповідати на їхні комунікативні сигнали.

– Розвиток навичок розв'язання конфліктів: Навчіть дітей вирішувати конфлікти мирними методами, такими як обговорення проблеми, шукація компромісів і т. д. Заохочуйте їх розмовляти про конфлікти, які вони зустрічають, і разом шукати шляхи їхнього вирішення.

– Розвиток навичок співпраці: Важливо вчити дітей співпрацювати з іншими у групових завданнях і проектах. Це допоможе їм виробити навички командної роботи, лідерства та взаємодії з різними типами особистостей.

– Соціальні ігри: Гра - важливий спосіб вчити дітей соціальним навичкам. Вони можуть вчити толерантності, співпраці, розв'язанню конфліктів тощо.

– Позитивне підкріплення: Заохочуйте позитивну поведінку, використовуючи похвалу та позитивне підкріплення. Це мотивує дітей продовжувати демонструвати соціальні навички.

Створення сприятливого середовища: Важливо створити середовище, в

якому діти можуть відчувати себе комфортно та безпечно для відкритого вираження своїх почуттів та інтересів [43].

Запобігання дитячому бездогляду та насильству – це одна з найважливіших задач у сфері дитячого захисту і соціально-педагогічної роботи. Основні принципи та підходи до запобігання цим проблемам включають такі елементи:

Сприяння родинним цінностям і підтримка сім'ї: Важливо підтримувати сім'ї, надавати їм необхідну підтримку та ресурси для виховання дітей в безпечному і здоровому середовищі. Це може включати в себе консультації з батьківства, навчання батьків навичкам виховання, підтримку при фінансових труднощах і т. д.

Проведення освітніх кампаній: Публічні інформаційні кампанії можуть підвищити свідомість громадськості та батьків про права дітей, небезпеку дитячого бездогляду та насильства. Ці кампанії можуть включати в себе рекламу в ЗМІ, лекції, вебінари та інші методи.

Навчання педагогів і соціальних працівників: Фахівці, які працюють з дітьми, повинні бути навчені розпізнавати ознаки можливого насильства чи бездогляду та діяти відповідно до закону і процедур.

Створення сильних мереж підтримки: соціальні служби, організації та установи повинні співпрацювати та спільно працювати для виявлення, запобігання та реагування на дитячий бездогляд та насильство.

Розвиток і реалізація програм підтримки і реабілітації жертв насильства: Діти, які стали жертвами насильства, повинні мати доступ до необхідних послуг, таких як медична допомога, психологічна підтримка та юридична допомога.

Моніторинг і дослідження: Суцільна система моніторингу та досліджень є важливою для виявлення обсягу та характеристик дитячого бездогляду та насильства. Ці дані можуть бути корисними для розробки та вдосконалення програм та політик.

Законодавча підтримка: Важливо мати в силі закони та політику, які забороняють насильство над дітьми та надають захист жертвам. Законодавство

повинно передбачати кримінальну відповідальність для осіб, які скоюють насильство над дітьми.

Головною метою діяльності центрів стала профілактика соціального сирітства: раннє виявлення сімей групи ризику і організація їх соціально-психологічного супроводу. Фахівців центру надають соціальну підтримку сім'ям з дітьми, що перебувають в складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати. До роботи з родинами, які перебувають в складних життєвих обставинах залучені фахівці із соціальної роботи, психологи, консультанти з хімічної залежності, юрист.

Соціально-педагогічна підтримка визначається як соціально-педагогічна діяльність, спрямована на виявлення, визначення та вирішення проблем дитини з метою реалізації та захисту її прав на повноцінний розвиток та освіту.

Соціально-педагогічна підтримка передбачає діяльність соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків та здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку, та на формування в підлітка знань, умінь, навичок щодо подолання своїх труднощів, вирішення власних проблем. Результатом соціально-педагогічної підтримки Має стати зміцнення бажання підлітка давати раду своїм труднощам; наявність умінь та навичок вирішення конкретних проблем, самоконтролю та самодопомоги тощо [23].

Основні тактики педагогічної підтримки Михайлова Н. виокремлює:

1. «Захист (застосовується тоді, коли дитина є «жертвою обставин». Соціальний педагог як соціальний адвокат захищає дитину від негативних обставин, що блокують її активність і розвиток; як «буфер» - пом'якшує негативні обставини; як вихователь- розвиває в дитини здібності позбутися страху перед обставинами);

2. Допомога (базується на постулаті, що дитина багато може зробити для себе, якщо буде активною у вирішенні своєї проблеми. Треба допомогти їй

усвідомити це. У тактиці допомоги відбувається цілеспрямоване відновлення природної потреби дитини бути серед інших рівною іншим. Допомога створює дитині умови для самовипробування, але мінімізуючи переживання помилок шляхом емоційної підтримки. Дитина може побачити й відчути ситуацію одночасно з двох боків: з позиції особистого Я і з позиції інших людей);

3. Сприяння (створює умови для того, щоб дитина, уявляючи своє майбутнє, свідомо будувала своє сьогодні та управляла ним. Дитина, отримавши об'єктивну можливість обирати, має стати суб'єктом вибору. Слід створити умови, щоб подолати в дитини страх перед невідомим, для розвитку здатності дитини робити вибір, для розширення її суб'єктивного досвіду);

4. Взаємодія (полягає в тому, що дитина набуває досвіду проектування спільної діяльності. Педагог через взаємодію з дитиною реально може допомогти під час вирішення життєвої ситуації, доповнивши її тим, у чому дитина поки ще не самодостатня)» [28].

Профілактика соціального сирітства спрямована на збереження та зміцнення сім'ї, адже немає нічого кращого для дитини, ніж сімейне коло.

Соціально-педагогічна профілактика у роботі з сім'ю передбачає створення умов для:

- «забезпечення взаємовідповідності, сумісності членів подружжя;
- збереження різними способами контактів між членами сім'ї;
- розвитку як особистості кожного з членів сім'ї, відпочинку один від одного;
- підтримки самобутності сім'ї за рахунок традицій та ритуалів» [44; 21].

Запорізький центр соціальних служб активно займається організацією профілактики соціального сирітства, основними завданнями якого є: робота консультативних пунктів в жіночих консультаціях та пологових будинках з метою раннього виявлення жінок, які мають намір відмовитися від дитини; запровадження в учбових закладах міста практики проведення жіночих віталень, консультацій,

метою яких є виховання відповідального батьківства; розробка і використання соціальної реклами; проведення тижнів підготовки молоді до сімейного життя.

В Запорізькому центрі соціальних служб профілактика соціального сирітства направлена на роботу з молоддю та сім'ями. Спеціалісти ЦСС постійно проводять підтримку майбутніх мам, проводять корекційну роботу з сім'ями породілей та формують поняття відповідального батьківства. В родині яка перебуває під соціальним супроводом батьки планують свою роботу разом із соціальним працівником, який супроводжує сім'ю. В процесі спільної роботи вирішуються різні проблеми, які стосуються виховання дітей, а також надаються соціальні послуги.

В Запорізькому центрі соціальних служб було розроблено інформаційний довідник для сімей з дітьми у якому батьки можуть знайти інформацію про оформлення державної допомоги. При пологовому відділенні запорізького репродуктивного центру діє консультаційний пункт ЗЦСС для вагітних жінок, матерів, які мають намір відмовитись від новонародженої дитини, з неповнолітніми матерями; з молодим подружжям, з батьками які тимчасово влаштували дитину в будинок дитини, у яких народилися діти з вадами розвитку або померли новонароджені діти. Встановлюються неблагополучні сім'ї і надається адресна допомога включаючи психологічну, юридичну та матеріальну допомогу.

Під час надання соціальних послуг робота спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді направлена на забезпечення психологічної та соціальної підтримки вагітних жінок та жінок, які народили дитину з метою вирішення таких проблемних питань:

- «питання догляду за дитиною;
- налагодження стосунків в сім'ї та з оточенням;
- вирішення конфліктних ситуацій;
- налагодження соціальних зв'язків;
- забезпечення соціально-психологічної підтримки батьків, у яких

народилися діти з вадами здоров'я;

- сприяння в наданні матеріальної та гуманітарної допомоги;
- сприяння в оформленні документів;
- сприяння в отриманні реєстрації;
- переадресація до обласного центру соціально-психологічної допомоги» [8]

Отже, соціально-педагогічна профілактика соціального сирітства визначається як система цілеспрямованих заходів та стратегій, спрямованих на попередження виникнення ситуацій, коли діти втрачають підтримку власних батьків або потрапляють у стан безпритульності.

Змістом соціально-педагогічної профілактики є створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків; попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді; виявлення будь-якого негативного впливу на життя та здоров'я дітей і молоді й запобігання такому впливу; попередження, обмеження, локалізація негативних явищ у соціальному середовищі; зберігання, підтримка й захист нормального рівня життя та здоров'я людей, сприяння їм у досягненні поставлених цілей і розкриття їхніх внутрішніх потенціалів; здійснення поведінкових утручань на індивідуальному та соціальному рівнях.

Соціально-педагогічна профілактика має комплексний характер і містить різні аспекти, передусім, соціальні, педагогічні та психологічні.

Основними її напрямками є такі: сімейна робота, розширення освітніх та виховних програм у школах, співпраця у громаді, психологічна допомога та правова допомога.

Ми виділили такі методи та форми соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства як психолого-соціальна підтримка сім'ї та розвиток батьківських навичок, інформаційно-просвітницькі заходи та профілактичні заняття, волонтерська робота та робота з громадськими організаціями, консультативна робота, групові психологічні та соціально-педагогічні сесії з

батьками та дітьми, а також юридичні консультації.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА У ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

2.1. Методика діагностики характеру батьківсько-дитячих взаємовідносин та ступіню ризику щодо виникнення соціального сирітства в сім'ях СЖО

Відповідно до теоретичної частини, соціально-педагогічну профілактику соціального сирітства ми визначаємо як комплекс заходів, спрямованих на попередження та подолання соціальної вразливості дітей, які можуть опинитися в стані сирітства. Основна мета цієї профілактики полягає в тому, щоб створити умови для повноцінного фізичного, психічного та соціального розвитку дітей та підтримати сім'ї в їхньому функціонуванні.

На першому етапі дослідження ми організували збір інформації про сім'ї, які підлягають соціальному інспектуванню, за допомогою діагностичних методик, опитування та спостереження ми визначили характер батьківсько-дитячих взаємовідносин та ступінь ризику щодо виникнення соціального сирітства в родинях з якими буде проводитися дослідження.

Мета діагностики – визначити рівень батьківської компетентності.

У параграфі 1.4. ми визначили основні компоненти батьківської компетентності.

Задля досягнення цієї мети нами було підібрано такі методи

– Для визначення показників ставлення батьків до своїх обов'язків ми провели з кожною родиною тест-опитувальник «Стратегії сімейного виховання» (Додаток А).

– Для визначення ступеню взаємовідносин між батьками та дітьми тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна (Додаток Б).

– Щоб визначити, що для кожного із батьків є цінним у сімейних відносинах ми зробили опитування, в якому вони визначали свої сімейні цінності.

Існують численні причини через які сім'ї потрапляють у складні життєві обставини, причини, які призводять до негативних наслідків та виникнення несприятливих умов для розвитку дитини.

Було проведено опосередковане педагогічне спостереження, яке полягало у використанні даних, отриманих з аналізу звітної документації за 2021р. та визначили основні причини взяття під соціальний супровід сімей які опинились у складних життєвих обставинах з якими буде проводитися дослідження.

В кожній із сімей ми провели опитування, щоб визначити ставлення батьків до своїх обов'язків. Було використано тест-опитувальник «Стратегії сімейного виховання».

Щоб визначити пріоритетність сімейних цінностей, ми підготували анкети і попросили батьків визначити, що для них є найважливішим у родині. Після проведення тесту «Стратегії сімейного виховання» ми отримали результати з таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати тесту «Стратегії сімейного виховання»

1.	Авторитетний стиль	5%
2.	Авторитарний стиль	12%
3.	Ліберальний стиль	33%
4.	Індиферентний стиль	50%

Переважає індиферентного стилю виховання свідчить про низький рівень турботи про дитину. Для них проблеми виховання не є першорядними, оскільки у них інших турбот чимало. Свої проблеми дитині в основному доводиться

вирішувати самому, на батьківську допомогу.

І лише 5% опитуваних сімей мають високий рівень освіченість і моральність батьків, які відповідають за дитину і надають їй раціональну кількість свободи для гармонійного розвитку.

Для визначення взаємовідносини між батьками та дітьми - тест- опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна.

Він складається з 61-го твердження з яким батьки погоджуються або не погоджуються, орієнтований на виявлення батьківського відношення у вихованні дітей і спілкування з ними. Батьківське відношення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні з нею.

В результаті опитування було виявлено, що:

1. У більшості батьків є наявним прагнення інфантилізувати дитину. Батьки не довіряють своїй дитині сердяться на її неуспішність і неумілість. У зв'язку з цим вони намагаються оберегти її від будь яких труднощів і суворо контролювати, її дії, про що свідчить високий рівень процентного рангу по V шкалі «Маленький невдаха» – 24,9%.

2. У батьківському відношенні сильно вираженні авторитаризм дорослі вимагають від дитини дисципліни і ретельного виконання вимог. Вони намагаються нав'язати їй у всьому свою волю, не в змозі стати на її точку зору це було підтверджено високим рівнем процентного рангу IV шкалі «Авторитарна гіперсоціалізація» – 21,1%.

3. У більшості батьків середній рівень прояву тенденції до симбіотичних відносин з дитиною, вони недостатньо відчують себе єдиним цілим з дитиною, намагаються задовольнити її потреби, але не в повній мірі. Це підтвердили результати дослідження по третій шкалі «Симбіоз» – 19,3%.

4. Хоча для батьків було не характерне відношення до дитини по типу «Емоційного відторгнення», вони намагались прийняти і зрозуміти дитину, про що

свідчить рівень процентного рангу по шкалі «Прийняття нехтування» – 13,6%.

На жаль, батьки показали не високий рівень, процентного рангу – 21,1 % по 1 шкалі «Кооперація», як соціально бажаний образ батьківського відношення.

Отримані дані занесені в таблицю 2.2 «Результати батьківського ставлення».

Таблиця 2.2

Результати батьківського ставлення

Стилі батьківського ставлення	Отримані результати, %
«Маленький невдаха»	24.9
«Авторитарна гіперсоціалізація»	21.1
«Симбіоз»	19.3
«Прийняття нехтування»	13.6
«Кооперація»	21.1

У нинішніх соціально-економічних і політичних умовах цінності та орієнтації населення стосовно родини змінюються, як і вся система особистісних цінностей. Сучасне суспільство перебуває на етапі, коли одні цінності вже втрачено, а інших ще не вироблено.

Тому, після дослідження опитування для визначення сімейних цінностей, сімей які опинилися у складних життєвих обставинах, респонденти різної статі показали наступні результати.

У відсотковому порядку значущості для жінок найбільш важливі такі сімейні цінності як: «наявність власного помешкання» 17,5%, «кохання» 14,9%, «спокій і затишок у родині» 14,4%, «власний зовнішній вигляд» 12,3%, «щастя власних дітей» 10,8%, «власне здоров'я» 9,9%, «матеріальне забезпечення сім'ї» 6,5%, «порозуміння з дітьми» 5,7%, «відвертість у взаєминах» 4,6%, «задоволення сексуальних потреб» 3,4%.

У чоловіків ієрархія цінностей відносно сімейного життя значно відрізняється

від жіночих. Після отриманих результатів ми маємо такі процентіві дані цінностей сімейного життя у чоловіків: «матеріальне забезпечення сім'ї» 19,1%, «наявність власного помешкання» 18,4%, «щастя власних дітей» 16,3%, «власне здоров'я» 13,7%, «порозуміння з дітьми» 9,3%, «спокій і затишок у родині» 8,2%, «задоволення сексуальних потреб» 6,5%, «власний зовнішній вигляд» 4,2%, «відвертість у взаєминах» 2,9%, «кохання» 1,4%.

Отриманні данні занесенні у таблицю 2.3 «Сімейні цінності жінок та чоловіків».

Таблиця 2.3

Сімейні цінності жінок та чоловіків

Цінності/розподіл відповідей	Констатувальний етап, %	
	Жінки	Чоловіки
Наявність власного помешкання	17,5	18,4
Кохання	14,9	1,4
Спокій і затишок у родині	14,4	8,2
Власний зовнішній вигляд	12,3	4,2
Щастя власних дітей	10,8	16,3
Власне здоров'я	9,9	13,7
Матеріальне забезпечення сім'ї	6,5	19,1
Порозуміння з дітьми	5,7	9,3
Відвертість у взаєминах	4,6	2,9
Задоволення сексуальних потреб	3,4	6,5

У зв'язку з цим, структура сімейних цінностей жінок переважно спрямована на задоволення особистих потреб, а структура сімейних цінностей чоловіків має занадто матеріально-прагматичний характер. Але ж щастя власних дітей для чоловіків та жінок повинне буди перед усім.

Отже, проаналізувавши отримані дані, можна побачити, що діти, родини яких знаходяться в складних життєвих обставинах страждають від недостатньої уваги батька та матері, що для дітей є безумовно негативним явищем при становленні особистості. За результатами отриманих даних за цією програмою, ми отримали показники, що свідчать про домінування низького рівня опіки батьків над дітьми у сім'ях, які були досліджені.

2.2. Технологія соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у діяльність центру соціальних служб

Аналіз результатів першого етапу дослідження став підґрунтям для для другого етапу нашого дослідження – розробки соціально-педагогічної технології профілактики соціального сирітства для впровадження в центрах соціальних служб.

Соціально-педагогічна значимість комплексної технології є в тому, що вона дозволяє в створювати умови для формування і розвитку ціннісного ставлення до батьківства, готовності батьків до якісного виконання батьківської ролі, реалізації превентивної соціально-педагогічної підтримки сімей СЖО, спрямованої на розвиток навичок усвідомленого батьківства.

Назва технології: «Спільнота любові: технологія зміцнення родин та запобігання сирітству».

Мета технології: підтримка сімей у забезпеченні належного виховання та розвитку своїх дітей.

Завдання технології:

- Розвинути ефективні батьківські навички;
- Проінформувати про важливість творчості для гармонійного розвитку дітей;
- Розвинути комунікативні навички батьків та дітей;

– Навчити емоційній грамотності, розвинути навички емпатії та самоконтролю;

– Розробити модель фінансової грамотності для кожної сім'ї.

Напрямки роботи:

Цільова аудиторія: сім'ї СЖО.

Форми роботи: бесіда, міні-лекція, тренінг, майстер-клас.

План занять в рамках технології:

1. Тренінг «Ефективні батьківські навички»:

Мета: розвиток ефективних навичок батьківства, спрямованих на покращення відносин з дітьми та підтримку їхнього здорового розвитку.

Час проведення: 45 хв

Вступна частина:

- Привітання
- Вправа «Скринька вдячності»

Основна частина:

- Бесіда «Батьківство – головна робота людини»
- Групова дискусія «Що таке відповідальне батьківство?»;
- Рольова гра «Гнучкість виховання»;
- Арт-терапевтична гра «Мапа цінностей» ;

Заключна частина:

- Створення батьківського щоденника
- Рефлексія

2. Майстер-клас «Творчість для розвитку дітей»:

Мета: створити позитивне середовище для дітей, де вони можуть відчувати себе вільними виражати свою творчість, розвивати уяву та емоційний інтелект.

Час проведення: 45 хв

Вступна частина:

- Привітання
- Бесіда «Творчість у нашому житті»
- Основна частина:
  - Вправа з пластиліном «Подаруй мені сонце»
  - Гра «Історія без кінця»;
  - Створення групового муралу;
- Заключна частина:
  - Рефлексія

3. Бесіда «Комунікаційні навички для дітей та батьків»:

Мета: надати учасникам знань та стратегій для ефективного спілкування, розвитку емпатії, позитивної взаємодії та вирішення конфліктів у сімейному середовищі.

Час проведення: 30 хв

- Привітання
- Розповідь «Що таке комуніація?»
- Дискусія «Міжособистісні навички»
- Створення стратегії вирішення конфліктів
- Рефлексія

4. Тренінг «Емоційна грамотність для сімей»:

Мета: навчити учасників розпізнавати, розуміти та ефективно управляти своїми емоціями, розвивати емпатію, поліпшувати комунікаційні навички та сприяти позитивному емоційному клімату в сімейному середовищі.

Час проведення: 45 хв

Вступна частина:

- Привітання
- Вправа «Емоційний термометр»

Основна частина:

- Бесіда «Маска емоцій»
- Рольова гра «Холодне-гаряче»;
- Групова дискусія «Історія емоцій»;
- Вправа «Сімейна емоційна карта» ;

Заключна частина:

- Рефлексія

5. Міні-лекція «Фінансова грамотність для сімей»:

Мета: надати учасникам базові знання та навички у галузі фінансів для того, щоб вони могли ефективно управляти сімейним бюджетом та приймати обдумані фінансові рішення.

Час проведення: 30 хв

Бюджетування:

- Визначення концепції бюджету та його важливості для фінансового благополуччя.
- Створення основних категорій бюджету для сімей.
- Ефективне управління доходами та витратами:
- Планування та визначення основних джерел доходів.
- Розгляд стратегій зекономлення та управління витратами.
- Запобігання боргам та кредитуванню:
- Розуміння ризиків боргів та впливу високих відсоткових ставок.
- Рекомендації щодо уникнення кредитних проблем.
- Інвестування для майбутнього:
- Огляд різних видів інвестицій та їх потенційного впливу на фінансове майбутнє сім'ї.
- Поради щодо планування на пенсію та створення резервів.

Отже, розроблена нами програма формування батьківської компетентності була розрахована на 5 занять, які включали теоретичні і практичні аспекти, зокрема,

тренінги, бесіди, рольові ігри, дискусії, мозковий штурм та інше, для засвоєння компонентів теоретичної частини та досягнення початкової мети.

ВИСНОВКИ

1. Соціальне сирітство – це особливий соціально-патологічний стан дитинства, що характеризується наявністю у суспільстві дітей, які залишилися без піклування біологічних батьків, що фактично не здійснюють своїх обов'язків щодо виховання, розвитку і соціалізації власних дітей у зв'язку із соціально-економічними, моральними, психолого-педагогічними, медичними причинами через відсутність достатніх матеріальних, фінансових, соціокультурних, загальних соціальних умов для виконання батьківських обов'язків та недостатність у них почуття відповідальності, любові та милосердя.

Соціальне сирітство є прямим результатом відчуження дитини від родини, суспільства, умов життя, що є найбільш значущими для її нормального розвитку та соціального становлення особистості.

Основними причинами соціального сирітства є насильство в сім'ях, педагогічна непраможність та девіантна поведінка батьків, недосконалість та застарілість системи освіти та виховання, материнська смертність та недостатньо розвинена система служб з захисту прав дітей.

Навчастіше соціальними сиротами стають діти з сімей з СЖО.

2. Сім'я СЖО – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно.

особливостями функціонування сімей СЖО, які вказують на необхідність реалізації профілактики соціального сирітства, є:

1. Економічні труднощі.
2. Сімейні кризи та конфлікти.
3. Соціальна ізоляція.
4. Непраможність батьків забезпечити освіту.

5. Інституційна безпека та підтримка.

Саме рідні стають початковим взірцем для наслідування, розвивають духовний світ дитини. Відомо, що ті малюки, які отримали достатньо любові, піклування та приучені до моральних і соціальних норм неодмінно досягають успіхів в особистому та професійному житті. Проте така тенденція спостерігається не в кожній родині. Сьогодні багато дітей стають сиротами або не отримують достатньо належної батьківської любові та уваги досить часто. Звичайно, сирітство, як соціальне явище, існує у будь-якому суспільстві: завжди були, є і будуть діти, які з різних причин залишаються без батьків, а їх виховання відбувається або в іншій сім'ї, або в спеціально створених для цього установах. Завжди існувало також так зване «соціальне сирітство», тобто діти, які фактично стають сиротами при живих батьках, внаслідок ув'язнення батьків, позбавлення їх батьківських прав, важкої хвороби чи з інших причин.

3. Проаналізувавши досвід впровадження соціально-педагогічних технологій попередження соціального сирітства у таких країнах як Україна, Польща, США, Канада, Франція та Німеччина, можна виділити основні напрями попередження соціального сирітства: розвинута система соціального забезпечення та соціально-педагогічної роботи щодо попередження соціальної дезадаптованності дітей та соціального сирітства, сімейні центри та консультативні служби, прийомні та фостерні сім'ї, різні соціальні програми та громадські організації. Засобами попередження соціального сирітства є попередження насильства в сім'ях, покращення умов життя дітей, підвищення громадської свідомості та «батьківська освіта».

4. На першому етапі дослідження ми організували збір інформації про сім'ї, які підлягають соціальному інспектуванню, за допомогою діагностичних методик, опитування та спостереження ми визначили характер батьківсько-дитячих взаємовідносин та ступінь ризику щодо виникнення соціального сирітства в родинях з якими буде проводитися дослідження.

Проаналізувавши отримані дані, можна побачити, що діти, родини яких знаходяться в складних життєвих обставинах страждають від недостатньої уваги батька та матері, що для дітей є безумовно негативним явищем при становленні особистості. За результатами отриманих даних за цією програмою. Ми отримали показники, що свідчать про домінування низького рівня опіки батьків над дітьми у сім'ях, які були досліджені.

5. На основі діагностично отриманої інформації нами була розроблена власна технологія соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства у діяльність Центру соціальних служб.

На основі опитувань та визначених потреб в рамках розробленої технології було розроблено низку заходів:

1. Тренінг «Ефективні батьківські навички»;
2. Майстер-клас «Творчість для розвитку дітей»;
3. Тренінг «Комунікаційні навички для підлітків та батьків»;
4. Тренінг «Емоційна грамотність для сімей»;
5. Майстер-клас «Фінансова грамотність для родин».

Розроблена нами програма була розрахована на 5 занять, які включали теоретичні і практичні аспекти, зокрема, тренінги, бесіди, рольові ігри, дискусії, мозковий штурм та інше, для засвоєння компонентів теоретичної частини та досягнення початкової мети.

У підсумку варто сказати, що соціальне сирітство є великою проблемою нашого суспільства і більш ефективною є профілактика цього явища, ніж подальше вирішення проблеми, яка вже виникла. Проведене дослідження не претендує на остаточне розв'язання всіх питань, що пов'язані з технологією соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства. Проте можна казати, що мету нашої роботи досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична довідка з проведення моніторингу надання соціальних послуг Запорізьким міським територіальним центром соціального обслуговування (надання соціальних послуг) та Запорізьким міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, у 2021 році. URL: <http://uszn.zp.ua/2022/03/01/analitichna-dovidka-z-monitoringu-sots-poslug-u-2021-rotsi/> (дата звернення: 10.03.2023)
2. Артющкіна Л. М., Полянничко А. О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. 268 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навч. посібник. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Логос, 2003. С. 102-103.
4. Волобуєва Н. А. Щодо питання про підвищення педагогічної компетенції прийомних батьків, які виховують дитину-сироту. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2012. № 19. С. 5-6.
5. Галатир І .А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2012. № 19. С. 10-12.
6. Герасименко Є. Соціально-педагогічна діяльність з профілактики соціального сирітства серед підлітків у закладах загальної середньої освіти. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи: матеріали міжвуз. дистанц. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти, Харків, 19 трав. 2021 р.* Харків: ХНПУ, 2021. С. 35-37.
7. Дзюбинська С. М. Дослідження проблеми соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства: матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 20 бер. 2018 р.)*. Київ, 2018. 95 с.

8. Заболотня К .В. Робота соціальних центрів з дітьми - соціальними сиротами. *Соціальна профілактика сирітства: матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 20 бер. 2018 р.)*. Київ, 2018. 95 с.
9. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». ВВР. 2005. № 6. ст. 147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
10. Закон України «Про охорону дитинства». ВВР. 2001. № 30. ст.142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
11. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». ВВР. 2002. № 10. ст.70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
12. Закон України «Про протидію та запобігання домашньому насильству». ВВР. 2018. № 5. ст.35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
13. Закон України «Про соціальні послуги». ВВР. 2019. № 18. ст.73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
14. Звіт про роботу служби у справах дітей за 2021 рік та перспективи розвитку на 2022 рік. URL: <https://dity.zp.ua/news/zvit-pro-robotu-sluzbi-u-spravah-ditej-za-2021-rik-ta-perspektivi-rozvitku-na-2022-rik> (дата звернення: 10.03.2023).
15. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. Соціальна педагогіка : навч. посібник. Київ: Академвидав, 2013. С. 85-101.
16. Кальченко Л. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2012. №19(254). Ч. II. С. 160-170.
17. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: Центр учб. л-ри, 2011. 488 с.
18. Конвенція ООН про права дитини. URL:

- https://www.unicef.org/ukraine/ukr/convention_small_final.pdf (дата звернення: 11.03.2023)
19. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 11.03.2023)
  20. Конституція України URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 11.03.2023)
  21. Кубицький С. О. Соціальні послуги вразливим категоріям населення: теорія, практика, інновації: монографія. Київ: Видавництво «Міленіум», 2016. 484 с.
  22. Лукашов С. Соціальна допомога дітям вулиці: досвід роботи проекту ЮНІСЕФ «Діти вулиці» в Україні (1997-2000 рр.): [Дослідження та методичні рекомендації]. Київ, 2000. С. 45.
  23. Лук'янчук В. М. Система профілактики соціального сирітства в діяльності соціального працівника. *Соціальна профілактика сирітства: матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 20 бер. 2018 р.)*. Київ, 2018. 95 с.
  24. Марченко І. О. Соціальне сирітство в Україні: ретроспектива та реальність. *Соціальна профілактика сирітства: матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 20 бер. 2018 р.)*. Київ, 2018. 95 с.
  25. Манохіна І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля 2012. 276 с.
  26. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.03.2023).
  27. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 10.03.2023).
  28. Михайлова Н. Н. Адаптація дітей-сирот до майбутнього навчання: проблеми та рішення. Робота соціального педагога у школі та мікрорайоні: методичний

- журнал. 2012. № 2. С. 62-80.
29. Наконечна О. В. Професійна підготовка майбутніх фахівців до корекції соціальної дезадаптації дітей і молоді. *Соціальна профілактика сирітства: матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 20 бер. 2018 р.)*. Київ, 2018. 95 с.
  30. Овчарова Л. М. Сирітство в Україні як соціальна проблема та шляхи її вирішення. *Вісник Приазовського державного технічного університету Reporter of the Priazovskyi State Technical University: зб. наук. праць*. ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь, 2019. Вип. 3. С. 45-49.
  31. Одинець С. Поняття «соціального сирітства» в сучасному українському науковому та суспільному дискурсах: до постановки питання. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип 41. С. 118-122.
  32. Порядок здійснення соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. URL: <http://surl.li/oegar> (дата звернення: 10.03.2023).
  33. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 р. № 905. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.03.2023).
  34. При живих батьках – діти-сироти. Соціальні сироти. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pry-zhyvyh-batkah-dity-syroty-sotsialni-syroty> (дата звернення: 10.03.2023).
  35. Раєвська Я. М. Соціально-психологічний супровід соціальних сиріт. Актуальні проблеми психології: *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Том. XI: Випуск 14. С. 130-139.
  36. Рідкодубська Г. Особливості профілактики соціального сирітства. *Physical culture and sport: scientific perspective*. 2023. № 1. С. 67-71.
  37. Рудяк В. О. Класифікація осіб, які потрапили у складні життєві обставини. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Вип. 86. Одеса: Гельветика,

2020. С. 197-203.
38. Суходольська Г. С. Соціальне сирітство: історичні аспекти та сутність поняття. *Вісник ЖДТУ*. 2015. №2 (72). С. 190-196.
  39. Сопівник І. В. Формування сімейних цінностей та батьківської відповідальності – основа первинної профілактики соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства: матеріали науково-практичного семінару*. Київ, 2018. С. 7-9.
  40. Терновець О. М. Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2012. № 5 (240). Ч. I. С. 61.
  41. Терновець О. Сирітство як соціальна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2012. № 1. С. 4-10.
  42. Товстуха О. М. Особливості соціально-педагогічної профілактики соціального сирітства в умовах загальноосвітнього закладу: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 230 с.
  43. У Запорізькій області активно розвиваються сімейні форми влаштування дітей-сиріт. URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/53772/adm@zoda.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2023).
  44. Указ Президента України «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609/2012#n9> (дата звернення: 10.03.2023).
  45. Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. Чернігів, 2012. Вип. 96. С. 245-247.
  46. Чернописька Х. В. Концептуалізація понять «соціальне сирітство» та «соціальні сироти» в науковому дискурсі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3/4 (27/28). 2015. С. 84-89.
  47. Чернописька Х. В. Соціальне сирітство як наслідок міграційних процесів у

- сучасній Україні. *Альманах Грані*. 2017. Том 20. № 10. С. 43-47.
48. Шепелева Г. Діти-сироти як специфічна соціальна група. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 58. С. 119-122.
  49. Яремчук В. В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема. *Вісник психології і педагогіки ПНУ ім. В. Стефаника*. 2010. № 15. С. 7-10.
  50. James K. Whittaker. *Caring for Troubled Children: Residential Treatment in a Community Context (Modern Applications of Social Work Series)*. January 1, 1997. 270 p.
  51. James K. Whittaker. *Social Treatment : An Approach to Interpersonal Helping*. July 15, 2006. 280 p.
  52. John Bowlby, Mary D. Salter Ainsworth. *Child Care and the Growth of Love*. 1965. 254 p.
  53. John Bowlby, Stephen A. Mitchell. *Separation : Anxiety And Anger*. December 21, 1976. 458 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест-опитувальник «Стратегії сімейного виховання»

Інструкція:

За допомогою цього тесту спробуйте оцінити свою власну стратегію сімейного виховання. З чотирьох варіантів відповіді виберіть самий для Вас кращий.

1. Чим, на вашу думку, в більшій мірі визначається характер людини - спадковістю або вихованням?

А. Поєднанням вроджених задатків і умов середовища.

Б. Переважно вихованням.

В. Головним чином вродженими задатками.

Г. Ні тим, ні іншим, а життєвим досвідом.

2. Як ви ставитеся до думки про те, що діти виховують своїх батьків?

А. Це гра слів, софізм, що має мало відношення до дійсності.

Б. Готовий з цим погодитися за умови, що не можна забувати і про традиційну роль батьків як вихователів своїх дітей.

В. Абсолютно з цим згоден (діти виховують своїх батьків).

Г. Важко відповісти, не замислювався про це.

3. Яке з суджень про виховання ви знаходите найбільш вдалим?

А. Навчи сина слухняності, тоді зможеш навчити і всього іншого (Томас Фуллер)

Б. Дітям потрібні не повчання, а приклади (Жозеф Жубер)

В. Мета виховання - навчити дітей обходитися без нас (Ернст Легуве)

Г. Якщо вам більше нічого сказати дитині, скажіть йому, щоб він пішов

умитися (Едгар Хоу)

4. Чи вважаєте ви, що батьки повинні просвіщати дітей в питаннях статі?

А. Звичайно, в першу чергу це повинні зробити батьки.

Б. Коли діти досить подорослішають, необхідно буде завести розмову і про це. А в шкільному віці головне - подбати про те, щоб захистити їх від проявів аморальності.

В. Вважаю, що батькам слід в доступній формі задовольняти виникає у дітей інтерес до цих питань.

Г. Мене ніхто цьому не вчив, і їх саме життя навчить.

5. Чи слід батькам давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Найкраще регулярно видавати певну суму на конкретні цілі і контролювати витрати.

Б. Доцільно видавати деяку суму на певний термін (на тиждень, на місяць), щоб дитина сам навчався планувати свої витрати.

В. Якщо попросить, можна і дати.

Г. Коли є можливість, можна інший раз дати йому якусь суму.

6. Як ви вчините, якщо дізнаєтеся, що вашої дитини образив однокласник?

А. Відправлюся з'ясувати стосунки з батьками кривдника.

Б. Посвята дитині, як йому краще себе вести в таких ситуаціях.

В. засмутити, постараюся втішити дитину.

Г. Діти самі краще розберуться в своїх відносинах, тим більше що їх образи недовго.

7. Як ви поставитеся до лихослів'я дитини?

А. Лихослів'я треба припиняти в зародку! Покарання тут необхідно, а від спілкування з невихованими однолітками дитини надалі треба захистити.

Б. Постараюся довести до його розуміння, що в нашій родині, та й взагалі серед порядних людей, це не прийнято.

В. Дитина має право висловлювати свої почуття, навіть у той спосіб, який нам не до душі.

Г. Подумаєш! Всі ми знаємо ці слова. Не треба надавати цьому значення, поки це не виходить за розумні межі.

8. Дочка (син) -подросток хоче провести вихідні на дачі у подруги, де збереться компанія однолітків під час відсутності батьків. Відпустили б ви її (його)?

А. Ні в якому разі. Такі збіговиська до добра не доводять. Якщо діти хочуть відпочити і повеселитися, нехай роблять це під наглядом старших.

Б. Можливо, якщо знаю її товаришів як порядних і надійних хлопців.

В. Вона цілком розумна людина, щоб самій прийняти рішення. Хоча, звичайно, в її відсутність буду трохи турбуватися.

Г. Не бачу причини забороняти.

9. Як ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що дитина вам збрехав?

А. Постараюся вивести його на чисту воду і присоромити.

Б. Спробую розібратися, що його спонукало збрехати.

В. Засмучусь

Г. Якщо привід не надто серйозний, не стану надавати значення.

10. Чи вважаєте ви, що подаєте дитині гідний приклад?

А. Безумовно.

Б. Намагаюся.

В. Сподіваюся.

Г. Не знаю.

Інтерпретація результатів тесту

Користуючись таблицею, відзначте обрані вами варіанти відповідей і визначте їх відповідність одному з типів батьківської поведінки. Чим більше переважання одного з типів відповідей, тим більше виражений у вашій родині певний стиль виховання.

Якщо серед ваших відповідей не переважає якась одна категорія, то мова, ймовірно, йде про суперечливий стиль виховання, коли відсутні чіткі принципи, і поведінка батьків диктується миттєвим настроєм.

<i>Стиль поведінки</i>	<i>Номери запитань</i>									
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>
<i>Авторитетний</i>	Б	В	В	Г	В	Г	А	Б	Г	Б
<i>Авторитарний</i>	А	А	Г	В	Б	Б	Б	А	А	А
<i>Ліберальний</i>	В	Б	Б	Б	А	А	Г	В	В	В
<i>Індиферентний</i>	Г	Г	А	А	Г	В	В	Г	Б	Г

Додаток Б

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна

Структура тесту була побудована на основі математичного значення значущих факторів. В результаті факторизації даних було отримано 4 фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсо-ціалі-зація», «маленький невдаха».

Інструкція

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Запитання тесту:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.

15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.

39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1. «Прийняття-відхилення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Аналіз відповідей

1. «Прийняття-відштовхування»

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою яка вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчують до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація»

Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь яких питань.

3. «Симбіоз»

Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно

відчувають неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та безза-хисною.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо.

5. «Маленький невдаха»

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.